

TOM LANOYE EN IVO VAN HOVE OVER DE ACTUALITEIT
IN HUN TSJECHOVBEWERKING 'DE RUSSEN!'.
EN OVER ELKAAR.

VRIJDAG KUNSTDAG

Modern verongelijkt

Foto Jan Versweyveld

Fedja van Huêt en Jacob Derwig in 'De Russen!'

Samples van Tsjechov

Met 'De Russen!' tonen **Tom Lanoye** en **Ivo van Hove** een hufterige, zeer actuele Tsjechov. Maatschappelijke onrust, afkeer van buitenstaanders. 'Dat zit er zin voor zin in.'

Door **Karin Veraart** Foto's **Joost van den Broek**

Na de Romeinen - de Russen', noteert de regisseur in zijn schriftje. Het is 2007 en Ivo van Hove heeft zojuist de regie van zijn 'Romeinse tragedies' afgerond, drie stukken van Willam Shakespeare, verweven tot een kloeke, urgente marathonvoorstelling. Hij kijkt vooruit en vindt: hoogste tijd om zich eens flink in het Russische toneelwerk te verdiepen.

Inmiddels is het weer Holland Festival-maand, vier jaar later. Er zouden nog andere schrijvers ook opduiken in de tussentijd, maar nu is toch de voorstelling daar waar op allerlei manieren naartoe is gewerkt: 'De Russen!' Naar Anton Tsjechov, van Ivo van Hove natuurlijk, en van niemand minder dan Tom Lanoye, die tekent voor een bijzondere bewerking.

'Ivanov meets Platonov', zo luidt de ondertitel; een ontmoeting dus, tussen een reeks personages uit twee

jeugdwerken: *Ivanov* (uit 1887, naar de hoofdfiguur) en een nog eerder stuk (1878), dat ook wel kortweg *Platonov* wordt genoemd, naar de hoofdfiguur daaruit. Al die luitjes kwamen elkaar niet eerder tegen, en bij Toneelgroep Amsterdam belooft dat nu een interessant en spannend treffen te worden.

In de ruime repetitieruimte op een afgelegen Amsterdams industrieterrein wordt op een recente maandagmorgen aan het decor gebouwd. Scenograaf Jan Versweyveld arriveert op een racefiets. Tom Lanoye komt aan uit Antwerpen en kort erop verschijnt ook Van Hove. Koffie, de allerlaatste nieuwtjes en dan: hun vijf uur-durende (marathon-) project.

Common ground

'Bij Ivo moest ik me nog bewijzen', zegt Lanoye voorzichtig. Van Hove heeft daags ervoor de succesvolle première meebeleefd van *Bloed & rozen*, voorstelling van een nieuwe tekst die Lanoye schreef voor het

Antwerpse Toneelhuis van Guy Casiers. Van Hove: 'We zochten eigenlijk naar een *common ground*, waar ook Tom niet met de anderen was geweest - en dat bleek Tsjechov te zijn. Ook omdat ik die Tsjechov in een scherp maatschappelijk kader wilde plaatsen. Toen dat idee er eenmaal was, zijn we heftig van start gegaan.'

Vervolgt, begeistert: 'De Russen, die hebben het altijd over een samenleving. Tsjechov beschrijft een toestand van een samenleving. Bij hem belanden we in een wereld ná de idealen, bij mensen die idealen en dromen kwijt zijn en daar niet gelaten onder zijn, maar die daar opstandig van worden, gefrustreerd, schuld zoeken ofwel bij zichzelf - maar voornamelijk in dit geval bij de ander. En het is dat laatste aspect dat ons toen heel snel heeft samengebracht. Daar ligt de link naar de actualiteit, die vinden we beiden belangrijk.'

Lanoye: 'Werken met grote regisseurs betekent: bijleren. Ik zit in een blijvende opleiding en dat is een blijkomend cadeau. Voor *Bloed & rozen* mocht ik me in Johan Huizinga verdiepen, en zijn studie naar het verhaal van de laatmiddeleeuwse maatschappij. Nu is historicus Orlando Figes de ontdekking voor mij. Hij heeft fantastische boeken geschreven als *Natasja's dans*, over het Rusland van toen en later, en in het licht van zijn

belevingen en opmerkingen zijn de stukken van Tsjechov veel politieker dan we denken.'

Boosheid

Van Hove: 'Dat waren we even vergeten, geloof ik. In de opvoeringstraditie is daar altijd die Tsjechov van de verveling, van landerig zijn. Ik heb dat van meet af aan anders gelezen, maar ben daarin ook wel op tegenstand gestuit, met *Drie zusters*, ooit. Omdat ik het *rougher*, veel harder, veel brutaler vond - en bracht - dan een groot aantal mensen lief was. Ik meende: die personages zitten in de modder, in de provincie, die voelen zich opgesloten. Zoals de mensen in de suburbs, de banlieus, begrijp je, en die maatschappelijke boosheid, die zijn we een beetje vergeten bij Tsjechov. Maar die zit daar nochtans zin voor zin in.'

Lanoye: 'Het heeft er ook mee te maken dat de meeste vertalingen gemaakt werden op de maat van de melancholische, nostalgische invulling. Wij raadplegen ook verschillende bewerkingen en vertalingen, maar op enig moment wilde ik toch echt weten: wat stond daar oorspronkelijk. Mijn hoofdbron is nu Laurence Senelick. Vertaler uit New York, ik denk joods, ik weet het niet, maar je krijgt via hem een soort tekst die spits is, grappig is - denk Woody Allen.'

'Hij heeft voor mij veel geopend. Een klein voorbeeld: in verschillende vertalingen wordt over de joodse vrouw van Ivanov gezegd: haar muzikaal gehoor is dat van een gemarineerde haring. Bij Senelick is dat een *'gefilte fisj'*; jiddisch, dus beladener toendertijd. Dat verschil zegt veel over hoe we ons, als interpreten, hebben verwijderd van van wat een heel politieke en wrange inhoud is.' Want ook dat ademen deze Tsjechovs, naast een gevoel van vervongelijkt-hed, ontevredenheid, ongemak: een vage angst en afkeer jegens de andersdenkenden en -gelovigen in Tsjechovs tijd: het joodse deel der natie.

Hedendaags sentiment

Lanoye: 'Je hebt echt niet veel nodig om hier de hedendaagse sentimenten te voelen resoneren.'

Van Hove: 'We willen allemaal internet en wat niet al aan faciliteiten die te maken hebben met de globaliseerde wereld; tegelijkertijd heeft iedereen de mond vol van de eigen 'roots'. Dat is natuurlijk een spagaat waar we moeten zien uit te komen, dat zijn we duidelijk nog niet. En dat is een vruchtbare voedingsbodem voor nationalistische, extreemrechtse tendensen. Van de Tea Party in Amerika tot de PVV, overal zoekt men een zondebok, bij de Vlamingen zijn dat inmiddels gewoon de Walen, in Nederland natuurlijk toch de moslims. Zo simpel is dat. Dertig procent van de mensen stemt voor een partij die de buitenstaander als belangrijkste punt heeft. Tsjechov heeft - verge-

lijkbbaar - dat bange tijdsbeeld ongelooftelijk mooi beschreven.'

Lanoye: 'Het is een vorm van gestolde angst, die zich uit in uitsluiten. Tsjechov schetst een herkenbare generatie: mensen die de moderniteit aanvankelijk hebben omarmd en nu worstelen met het feit dat ze er niet in geslaagd zijn hun idealen te verwezenlijken. En kijk: van vroege utopisten worden ze gulzige zwartkijkers, zo staat het er letterlijk. Dat is wat mijn collega Bas Heijne over de huidige situatie zei: dit is een crisis van teleurgestelde progressieven. Lui die gretig afbreken waar ze vroeger voor stonden. De eersten die de politieke correctheid neersabelen.'

Van Hove: 'Hufferigheid, daar zit dit stuk vol van.' Lanoye: 'Het is vaak verkeerd geuite pijn, hè. Maar ja, ik moet zeggen, ook in Nederland, is het genot in botheid nu wel opvallend. Die kaalslag in de kunst! Het anti-intellectualisme, de rancune, die zo specifiek wordt geuit tegen een van de grootste kroonjuwelen van Nederland - ik snap dat werkelijk niet. Het is geen bezuiniging meer.'

Van Hove: 'Het is een politieke daad. Halbe Zijlstra heeft aangegeven - voor mij de grootste schok - dat dit maatregelen zijn 'om de kwaliteit van de Nederlandse cultuur te verbeteren'. Maar het is simpelweg de afbraak van alles, en men wil daar niet voor uitkomen.'

Anti-intellectualisme

Lanoye: 'Tja. Het anti-intellectualisme viert hoogtij. Ook in België, net zoals in heel Europa, zijn het de conservatieve, behoudende, rechtse tot extreem-rechtse partijen die vinden dat eigen cultuur en taal beschermd moeten worden, maar wil je, als kritische cultuurdrager niet mee in het flamingantisme, word je als eerste uitgescheten: je mag niet je werk uitoefenen want dan ben je elitair.'

'Nu moeten we toegeven, denk ik, dat er in het verleden in naam van de toen politiek correcte kerk allerlei mooie theorieën zijn gebrouwen die weinig verband meer hielden met de werkelijkheid. Vast ook wel! Anderzijds krijg je nu een vervloeken van mensen die durven te zeggen: de toestand is complex. Nu lijkt ik afgedwaald van 'De Russen!', maar dat is niet zo. Dat zit er óók in.'

Van Hove: 'Dat is waarom deze Tsjechovs zo belangrijk waren en zijn. En het heeft te maken met mijn affiniteit voor het onaffe. Ik houd heel erg van eerste werken en ook van laatste werken van auteurs want die zijn dikwijls heel ultiem, heel extreem vaak. Over *Platonov* wordt bovendien vaak gezegd dat alle Tsjechoviaanse thema's er al inzitten, dat is ook wel waar. En door Ivanov en Platonov zo samen te brengen, kun je heel mooi laten zien dat zij eigenlijk twee kanten van eenzelfde medaille zijn'. Kortweg: Ivanov wijdt alles dat misgaat aan zichzelf, Platonov doet het

tegenovergestelde, niets ligt aan hem. De onvrede is even groot, en alle personages zijn erdoor besmet.'

Lanoye kwam vervolgens met een eigen plan voor een aantal nieuwe scènes. 'Het is technisch een lange en moeilijke rit geweest, maar dat samelen is geweldig. En ik houd wel van spelregels, om te beginnen: we hebben 18 acteurs. Daar werk je naartoe.'

Van Hove: 'Jij schrijft ook echt met acteurs in het hoofd. Daardoor passen sommige teksten vaak heel erg bij iemand, daar hebben we in de eerste repetities vaak om gelachen.'

Lanoye: 'Dat is het zout in de pap!'

Van Hove: 'Dat kenschetst Tom. Enerzijds is hij de kluzenaar, die zo'n prachtig boek als *Sprakeloos* schrijft. Anderzijds is hij iemand die echt in het theater zit, en theatermaken is: heel de tijd samenwerken.'

Nieuw stuk

Lanoye: 'De titel *Sprakeloos* valt nu, daar komt m'n hele liefde voor toneel vandaan, van de heldin van het boek, die geweldige moeder van mij, amateuractrice. Ze kon klagen over het tekort aan goede vrouwenrollen, en Tsjechov is een van mijn helden. Voor het eerst in de moderne toneel-literatuur zie je interessante vrouwen. Ik wilde hen net nog wat beter tekenen, en zo heb ik er een scène ingebracht waarin zij onderling van alles bespreken.'

Van Hove: 'Zo is het eigenlijk een nieuw stuk geworden op basis van twee bestaande.'

Mijmert: 'Ik heb heel veel angst voor nieuwe stukken. Belachelijk maar toch. Ergens in de zomer, al weer een jaar geleden, volgens afspraak: mail van Tom. Ik zie dat attachment, ik reken op zo'n twintig paginaatjes, het zijn er 175. Ik denk: god, ik zal toch maar even iets lezen. Naar buiten, zonnebrilletje erbij, mijn boekje om te schrijven, ik begin erin en plotseling merk ik, het is zes uur en ik heb het uit. Meegezogen in een wereld van verwikkelingen.'

'Verwacht vooral geen melancholie of nostalgie,' benadrukt Lanoye. 'Verlang geen kostuumdrama met verzachtende lekkere theaterstiltes want wat dat betreft is ie heel vaak verkeerd gespeeld; daar was Tsjechov zelf ook vaak ongelukkig over. Voor mij is hij de eerste auteur van - niet toevallig een dokter, hè - het moderne 'mal de vivre'.'

'Verwacht geen komediantische, lichtvoetige Tsjechov', vult Van Hove aan. 'Het is óók speels, maar het is voornamelijk een tijdsbeeld. Een groot tijdsbeeld. Dat is de ambitie.'

De Russen! gaat in première op zondag 19 juni 2011 tijdens het Holland Festival in de Stadschouwburg Amsterdam; www.toneelgroepamsterdam.nl

‘De stukken van
Tsjechov is
veel politieker
dan we denken’

Tom Lanoye

Tom Lanoye (Sint-Niklaas, België, 1958) maakte, behalve als romanschrijver, in de theaterwereld naam met bejubelde bewerkingen. Het begon in 1997 met *Ten Oorlog!*, een inmiddels legendarische marathonvoorstelling naar Shakespeares koningsdrama's van zo'n 11 uur (inclusief pauzes).

Vervolgens werkte hij met de belangrijkste gezelschappen en regisseurs van de Lage Landen, Gerardjan Rijnders, Johan Simons en een aantal malen al met Guy Cassiers. Recent bij Cassiers maakt hij *Bloed & rozen. Het lied van Jeanne et Gilles* (over Jeanne d'Arc en Gilles de Rais), première vorige maand. Volgend seizoen volgt de encscenering (en verfilming) van Lanoyes roman *Het derde huwelijk* door Theu Boermans met Jeroen Willems. Lanoye is ook auteur van bestsellers als *Het derde huwelijk* (2006), en *Sprakeloos* (2009). In 2012 schrijft hij het Boekenweekgeschenk.

Ivo van Hove

Ivo van Hove (Heist-op-den-Berg, België, 1958) begint in 1981 als theatermaker met eigen producties, en wordt daarop artistiek leider onder meer het Vlaamse gezelschap De Tijd. Van 1990 tot 2000 is hij artistiek leider van Het Zuidelijk Toneel, in 2001 stapt hij over naar Toneelgroep Amsterdam (TA), als algemeen directeur.

Hij leidt het Holland Festival (1998-2004), geeft les, introduceert TA op het internationale toneel, gaat samenwerkingsverbanden aan, doet zelf gastregies in uiteenlopende landen en is actief als opera-, musical- en filmregisseur.

Afgelopen seizoen regisseert hij bij TA *Kinderen van de Zon* van Maxim Gorki, *Nooit van elkaar* van Jon Fosse, en dus *De Russen!* van Tom Lanoye. Ook te zien van zijn hand zijn onder meer *Hedda Gabler* van Henrik Ibsen, *La voix humaine* van Jean Cocteau en *Scènes uit een huwelijk* van Ingmar Bergman.

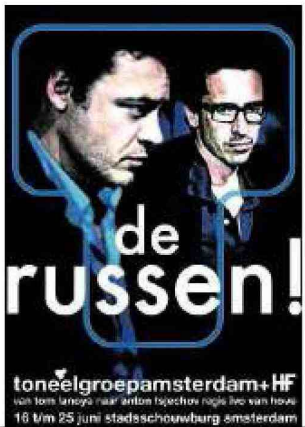
Van Hove werkt samen met vaste scenograaf Jan Versweyveld. Beiden worden meermalen onderscheiden.

Anton Tsjechov

De Rus Anton Tsjechov (1860 – 1904) is beroemd schrijver van korte verhalen en toneelstukken als *De Meeuw*, *Oom Wanja*, *Drie Zusters*, *De Kersentuin*. In 1884 studeert hij in Moskou af als arts en begint een praktijk, die hij twee jaar later alweer sluit om zich volledig aan het schrijven te wijden. In 1887 gaat *Ivanov*, in première het eerste stuk dat hij durft te laten zien. Hoofdpersonage Ivanov voelt zich gevangen in een huwelijk met een joodse, inmiddels zieke vrouw, en probeert zijn sluimerende depressie het hoofd te bieden. Hij vlucht in een andere relatie en brengt avonden en nachten door in het gezelschap van onbekenden en vage kennissen. Wanneer zijn vrouw hem betrapt, sterft ze kort daarop. Het gevoel van zinloosheid neemt toe en wordt Ivanov als een strop om de hals. *Platonov* is een eerder stuk (uit 1878) over dorpsonderwijzer Platonov. Getrouwd, en met een kindje, weigert hij aan een toekomst te denken. Zijn liederlijkheid charmeert enige tijd zijn vrienden maar stilaan raakt zijn krediet op.

‘Ivanov meets Platonov’

is een ingenieus geconstrueerde situatie waarin Ivanov (Jacob Derwig) en Platonov (Fedja van Huêt) elkaar ontmoeten en ook de andere personages uit beide stukken elkaar zo maar tegen het lijf kunnen lopen. In een marathonvoorstelling van circa vijf uur met achttien (nagenoeg alle) acteurs van Toneelgroep Amsterdam. Beide mannen, de één gevangen in de keuzes uit zijn verleden, de ander niet in staat een toekomst vorm te geven, leven in onvrede met zichzelf en de maatschappij en vluchten in de roes van het nu. Ook de vrouwen laten zich overigens niet onbetuigd. Bewerker Tom Lanoye sampeelt naar hartelust met figuren en scènes, comprimeert, maar voegt waar nodig ook toe. De muziek is van Junkie XL.

Tom Lanoye

Ivo van Hove

Platonov, links (Fedja van Huêt) *meets* Ivanov (Jacob Derwig).

Foto Jan Versweyveld